

מיהו צלם אמן?

מאת מתי דוידסון

רבים מחובבי הצילום מכנים עצמם בתואר מוזר: "צלם אמן". ומדוע מוזר? האם שמעתם אי-פעם על צייר המכנה עצמו "צייר אמן", או על פסל המכנה עצמו "פסל אמן"? האם פרט לצילום יש עוד תחום באמנות בו היוצר מוסיף לעצמו את שם התואר "אמן"? וודאי שלא.

בתחום הצילום, הצרף "צלם אמן" בא אפוא להבחין בין שלש סקטוריות של יוצרים: "צלם חובב", "צלם מסחרי" ו"צלם אמן". הכינוי "צלם חובב" מתייחס למי שאוהב לצלם אך אינו מתפרנס מכך, ומשום כך מזהים אותו עם מי שפחות מחויב לתחום, פחות מעודכן ופחות מקצועי. זו גישה מודרנית ומוטעית מיסודה. בסוף המאה ה-19, בראש פירמידת היוקרה של הצילום ניצב הצלם החובב. עבור הצלמים שפרשו ממועדוני הצילום השמרניים בגרמניה ובאוסטריה, והקימו "חוג החוליות" (photo secession), המונח "חובב" היה שם נרדף ל"אמן". הם הסבירו שצלם חובב אינו כבול לצורך למכור תצלומיו ולרצות את מזמין העבודה, ולכן יש לו את החירות ליצור עבודות בעלות משמעות. אלפרד סטיגליץ, מאבות הצילום, אמר באחת מהרצאותיו: "אני רוצה להפנות את תשומת לבכם לאחת הטעויות הנפוצות ביותר בקשר לצילום - שהיצירות המעולות ביותר הן כביכול מקצועניות, ואילו במונח "חובב" משתמשים כדי לציין תוצר לא בשל שבה לתרף צילום עלוב. למעשה, רוב היצירות המעולות נעשות, ונעשו בעבר, על-ידי אלו העוסקים בצילום מתוך אהבה, ולא רק בגלל סיבות כלכליות. מה שמשתמע מכך הוא שהיחס (המזלזל) בחובב מוטעה מיסודו."

ואכן, רבים מאבות הצילום, שעבודותיהם הפכו לככסי צאן ברזל של אמנות זו, היו חובבים שלא למדו צילום. די אם נזכיר שמות כמו מרגרט ג'וליה קמרון (עקרת בית עשירה), ד"ר פיטר הנרי אמרסון (רופא) וכמובן סטיגליץ עצמו (מהנדס מכונות). גם בתקופתנו לא חסר דוגמאות של צלמים מפורסמים, אוטודידקטים, שהחלו את דרכם בחובבים: רוברט אדמס (מרצה לספרות אנגלית), סבסטאיו סלגדו (כלכלן בבנק העולמי), רבקה נוריס-ווב (משוררת), ועוד רבים אחרים. מדוע אם כן בימינו הפירמידה התהפכה והצלם החובב נמצא בתחתית סולם היוקרה עד כדי כך שהוא ממציא את התור "צלם אמן"? דומני שהתשובה לכך פשוטה. כל מי שרוכש מצלמה ונהנה לחחוץ על הלחצן, מכנה עצמו חובב צילום ומעלה את תצלומיו לאינטרנט. כ-90 מיליון בני אדם מאחסנים תמונות באתר שיתוף "פליקר", ויש אתרים רבים נוספים. לא יהיה זה מוגזם להעריך שכ-89 אחוז מכל התצלומים המועלים לרשת האינטרנט נעים על הסקאלה שבין בנאלי לקיטש. רבים מאלו שתצלומיהם זוכים למחמאות ופרגון מתחילים להאמין שהם ברוכי כישרון ומוסיפים לשמם התואר "צלם אמן". כאן המקום לציין שלא כל מי שמצלם תמונות יפות הוא אמן, בדיוק כמו שלא כל מי שיועד להתנסח יפה בכתב הוא סופר. כדי להיות אמן צריך עוד משהו. מהו המשהו הזה? או במילים אחרות, מהי אמנות?

ישנן אינספור תיאוריות והסברים על מהי אמנות, אך טרם הוסכם על הגדרה או תיאוריה מועדפת, וכנראה שגם לא יוסכם. טיבה של האמנות שהיא חומקת משיפוטים מוחלטים ואינה סובלת גדרות והגדרות, ובמיוחד הגדרות כלליות ואוניברסליות. חוקר אמנות אמריקאי, תימוטי בינקלי, סבור שיצירה נחשבת לאמנות במידה והמומחים בתחום (אנשי אקדמיה, מבקרי אמנות, אוצרים, אמנים) רואים אותה ככזו. מנגד, ג'ורג' דיקי, פילוסוף אמריקאי חשוב, מודה, כי "יש יצירות אמנות שרק אדם אחד - היוצר שלהן - רואה אותן, אבל הן עדיין בגדר אמנות". על אחת כמה וכמה אם מיליוני בני אדם בכל העולם רואים אותן. במילים אחרות, אין לאף אחד סמכות, כולל המומחים בתחום, להחליט מהי יצירת אמנות. אך כמו ברוב המקרים האמת נמצאת שם באמצע. תאורטיקנים רבים סבורים שיצירת אמנות משפיעה עלינו באיזושהי דרך, בין אם היא גורמת לראות העולם בצורה שלא היינו מודעים אליה, ובין שהיא מעוררת בנו רגשות, או במילים אחרות מעניקה לנו חוויה אסתטית. מה מהותה של חוויה זו?

הפילוסוף האנגלי, טרי דיפי, מסביר שכאשר אנחנו מתבוננים ביצירת אמנות אנחנו קולטים תופעות ורעיונות המרחיבים ומעמיקים את התודעה שלנו כך, שמשוהו מהחיים בעולם, או מהאפשרויות שיש בעולם, נעשה חלק מהתחום הפרטי של חיינו. "אנו חווים רגע של שכחה עצמית והשלמה עצמית. מה שמנתק אותנו מכל דבר אחר הוא גם המשיב לנו את ישותנו. מאותו רגע, החוויה שחוונו מוטמעת בתוכנו ומשפיעה על זהותנו." במילים אחרות, תצלום טוב, תצלום שהוא יצירת אמנות, מעורר מחשבות ורגשות בעת ובעונה אחת, הוא מותיר בנו חותם. תצלומים כאלו אינם רק נחלתם של צלמים שהמסד האמנותי הכיר בהם ועבודותיהן מוצגות בגלריות ובמוזיאונים. גם צלמים חובבים יוצרים תצלומים שהם יצירות אמנות - הם פשוט עדיין לא התגלו וטרם זכו להכרה. מתוך תסכול זה, מוצדק ושאינו מוצדק, החליטו צלמים חובבים לקרוא לעצמם "צלם אמן".

מאחר שאינני יכול לנחם את חברי הצלמים החובבים, בעלי התכונות האמנותיות שטרם התגלו, כל שאני יכול הוא להציע להם לנקוט באותה טקטיקה בה משתמשים הציירים החובבים, הפסלים החובבים, המוזיקאים החובבים - להשמיט את שם התואר "אמן" מכרטיס הביקור שלהם. אנחנו פשוט ניקרא "צלמים". אם העבודות שלנו נוגעות בצופים, נדע בעומק ליבנו שאנחנו צלמים טובים. וזה לא מעט.

ויויאן מאייר, למשל, הייתה צלמת חובבת. כל חייה עבדה כמטפלת לילדים במשפחות מבוססות בשיקגו. היא לא למדה צילום ולא גילתה עניין באמנות, אך לכל מקום אליו הלכה היא לקחה איתה מצלמה, ותייעדה את המראות שנגלו לעיניה. עשרות אלפי התצלומים שצברה (מאות תשלילים לא פיתחה) היא הכניסה לקופסאות קרטון ושכרה עבורן מקום במחסן. בערוב ימיה היא נותרה חסרת-כול. משהפסיקה לשלם שכירות, בעלי המחסן מכרו את הקופסאות בשוק הפשפשים. האספנים נדהמו לגלות את מי שנחשבת היום לאחת הצלמות הגדולות של כל הזמנים. ויויאן מאייר נפטרה בשנת 2009 (בגיל 38) ומאו נעשו עליה שני סרטים, נכתבו חמישה ספרים ותצלומיה נמכרים בגלריות יוקרתיות. ויויאן מאייר לא רשמה על כרטיס הביקור שלה "צלמת אמנית" - העבודות שלה מעידות על כך.

אין ספק שגם היום חיים בינינו לא מעט צלמים חובבים שהם אמנים טובים, גם אם הם אינם מכתירים עצמם בתואר "צלם אמן". בשיטוטי באינטרנט אני נתקל מעת לעת בחובבי צילום שעבודותיהם גורמות לי הנאה רבה, לא פחותה מזו של צלמים מפורסמים. אחד כזה, למשל, הוא וודי קמפבל (Woody Campbell). בבלוג שלו הוא מספר שהוא עורך דין מבוסס בפירמה גדולה, שמסיבות כלכליות אינו יכול להרשות לעצמו להיות צלם מקצועי. האם העובדה שאספנים אינם משחרים לפתחו של קמפבל מעידה על כך שהוא אינו אמן? יחד עם זאת, הוא מכר לא מעט דימויים ל-Pinterest (בנק דימויים). האם זה הופך אותו לצלם מסחרי?

האם להבחנה בה פתחנו בין צלם חובב, צלם מסחרי וצלם-אמן יש בכלל משמעות? תשובתי החד-משמעית היא "לא" רבתי. ההתכוונות של הצלם אינה חשובה - התוצאה היא הקובעת. מתוך הדברים של סטיגליץ שציטטנו משתמע, שמשום שההתכוונות של הצלם המסחרי היא לרצות את מזמין העבודה כדי לקבל תמורה, ההתכוונות האמנותית שלו, אם יש לו בכלל כזאת, היא משנית. הנחה זו אין לה על מה להתבסס. עד לתקופה המודרנית (המאה ה-19) לא נעשתה הבחנה בין אמנות לאומנות, ולתוצרים היה ערך שימושי (דתי, פונקציונלי, מעמדי ועוד). אך למרות שהאמנות המודרנית משרתת צורך רגשי-תרבותי-חוויתי, ואילו הצילום המסחרי נועד לקדם אינטרסים כלכליים, השאלה שצריכה להישאל היא, לא מה הייתה המוטיבציה של הצלם, אלא אם התוצאה תואמת את הציפיות שלנו מ"אמנות".

אדוארד סטייכן, מאבות הצילום ושותפו של סטיגליץ לקידום אמנות הצילום במחצית הראשונה של המאה ה-20, לא הבחין בין צילום מסחרי לצילום אמנותי. עבורו, צילום הוא אמנות, ואין זה מפחית מערכו של צלם אם הוא מצלם פרסומת לסנדלים. במשך ארבע-עשרה שנה (1923-1937) היה סטייכן הצלם הראשי של ירחון אפנה, תרבות עממית וענייני דיומא, וניטי פייר (Vanity Fair) ובמקביל מכר תצלומים גם לוגו (Vogue), ירחון אפנה נוסף. עבודתו המסחרית לא פגעה במוניטין שלו כאמן והוא מונה לתפקיד היוקרתית ביותר שאמן יכול לשאוף אליו - מנהל מחלקת הצילום של המוזיאון לאמנות מודרנית בניו יורק (MoMA) בשנים 1947-1962. התצלום של סטייכן עמד במבחן הזמן וההקשר. תצלום זה מודפס עד היום ונשחר בשוק האמנות.

הצלם, הורסט פ. הורסט, ילד גרמניה שחי בצרפת ובארה"ב, צילם את "המחוך" עבור המהדורה הצרפתית של ירחון האפנה ווג (1939). היום, שבעים ושש שנה אחרי, תצלום זה נחשב לאייקון והוא מודפס ומוצג בהקשר אמנותי.

אך לא רק תצלומים של צלמי אפנה הגיעו למוזיאון. צילומי עיתונות, אדריכלות, סגנון חיים, נבחנים לא על פי הנושא המצולם או המוטיבציה של הצלם אלא על פי התוצאה היינה, הערכים האסתטיים של התצלום.

נוכל לסכם אפוא שהבחנה בין צלם חובב, צלם מסחרי וצלם-אמן היא חסרת משמעות, ואין בה כדי לקדם את השיח של הצילום. ההבחנה הראויה היחידה היא בין תצלום טוב לתצלום רע.